

**TRANSLATIO IMPERII DUPĂ CĂDEREA
CONSTANTINOPOLULUI (1453) ÎN VIZIUNEA LUI MIHAIL
KRITOBOULOS**

Constantin ITTU
Senior – Muzeul Național Brukenthal, Sibiu

***Translatio Imperii* after the Fall of Constantinople (1453)
in Mihail Kritoboulos's View**

ABSTRACT

The study deals with the concept of *translatio imperii*, a historiographical concept used in the Middle Ages, but which has its roots in Antiquity. Basically, the concept means “transfer of power”. The Byzantine writer and historian Mihail Kritoboulos emphasizes in his work that the process of decline and fall of an empire cannot be regarded as being connected only to the past – to the Babylonians, Persians, Romans etc. –, but is connected to the living history, in other words, that of the 15th century, the very era in which he lived. From the perspective of *translatio imperii*, Kritoboulos's *History* represents a peculiar source of information. Regarding the fall of Constantinople, Kritoboulos's text seems to diverge from the common negative view of the Ottomans.

Cuvinte cheie: Constantinopol 1453, *translatio imperii*, Kritoboulos, Imperiul Bizantin, otomanii.

Key words: Constantinople 1453, *translatio imperii*, Kritoboulos, Byzantine Empire, the Ottomans

Căderea Constantinopolului în mâinile otomanilor (într-o zi de marți, 29 mai 1453) a fost percepută în Europa creștină în diferite moduri, de la dezastru, cântat în *ieremiade* (vezi *Plângerile lui Ieremia*), la pedeapsă divină, îndemn la cruciadă, până la o abordare de tip nou în epocă, cea de *translatio imperii*, cu sensul „transferul puterii”.

În același timp, modurile de manifestare au inclus demersuri inedite, inclusiv *tipărirea* unor texte care deplâneau catastrofa și/sau îndemnau la luptă împotriva Semilunei recent biruitoare. Unul dintre acestea a fost *Türkenkalender* sau „Calendarul turcesc” (într-o formulare completă, *Der Türkenkalender für das Jahr 1455*) tipărit de Gutenberg în decembrie 1454 pentru anul 1455. Calendarul în discuție avea o „Atenționare către creștinătate împotriva turcilor” sau, în germana secolului al XV-ea, „Eyn manung der cristenheit widder die durken”. Din această tipăritură s-a păstrat până azi un singur exemplar, care i-a aparținut inițial umanistului augsburghez Konrad Peutinger (1465-1547), considerat ca fiind posesorul celei mai mari biblioteci particulare din vremea sa la nord de Alpi (*die grösste private Bibliothek seiner Zeit nördlich der Alpen*)¹.

¹ Pieper 2018, p. 495.

Ulterior, în 1806, calendarul a fost descoperit de bibliotecarul german Bernhard Joseph Docen (1782-1828) în patrimoniul Colegiului iezuit din Augsburg, iar, la câțiva ani după secularizarea mănăstirilor din Bavaria, a ajuns la *Bayrische Staatsbibliothek* din München, unde se păstrează până azi².

Căderea Constantinopolului și îndemnul la cruciadă spre a-l elibera a fost și subiectul unui cântec de jale venețian contemporan, intitulat *Questo e'l lamento de Constantinopoli* sau *Il Lamento di Constantinopoli*, în care orașul, după ce își expune suferința și trăirile la persoana întâi, face apel la ajutorul creștinătății pentru a fi eliberat, un apel adresat suveranilor europeni, începând cu pontiful roman (*vicaro di Dio e capo de' cristiani*)³, și împăratul romano-german (*Federigo sagro imperadore*)⁴. Lamentația de început a poemului de optzeci și două strofe nu necesită traducere din limba Quattrocento-ului italian: „Piangendo e lagrimando a recordare/ le disperate morti e l'aspro fato/ che fe' a Costantinopoli per mare”. Strofa a doua cuprinde o invocare, una în care se precizează că, spre ajutor în exprimarea plângerii, Constantinopolul personificat nu cheamă muzele, ci face apel la Sfânta Fecioară, desigur, împreună cu Hristos: „Io non chiamo le Muse di Parnaso/ Ma la madre Maria colla sua gloria/ e Gesù Cristo”⁵.

Contribuția versificată în discuție este, în opinia specialiștilor, de certă extracție venetă, numai că, în acel al XV-lea secol, mânuitorii penei din Orașul Lagunelor au trecut printr-un fenomen de aculturație, fenomen în coordonatele căruia au adoptat stilul literar florentin, în detrimentul celui local, privit de ei ca mult prea tributar regionalismelor. În asemenea coordonate culturale putem azi înțelege de ce, la vremea respectivă, a contat mult faptul că *Il lamento* a fost copiat de „un copist florentin sau toscan care [...] l-a toscanizat în continuare [dar] a păstrat elemente venețiene sporadice”⁶. O dovadă în plus a faptului că nucleul inițial al textului venețian a suferit influențe străine este prezența unei invocări prelungi a Sf. Gheorghe, sfânt care nu era paronul Veneției, scopul invocării urmărind sensibilizarea elitelor politice europene, spre a se ridica la luptă împotriva balaurului politico-religios păgân care a „înghițit” Constantinopolul creștin⁷.

Il Lamento a văzut și lumina tiparului, o primă ediție fiind incubabulul apărut la Florența, în 27 octombrie 1487 – *xxvii doctobre M.cccc.lxxxvii* – , tipograful și editorul fiind florentinul Bartolomeo di Libri (Bartolomeo de' Libri;

² Höfert 2009, p. 61-70; Iorga 1941, p. 223.

³ Godi 2023, cântul LV, p. 128.

⁴ *Ibidem*, cântul LVII, p. 129.

⁵ *Ibidem*, p. 101.

⁶ *Ibidem*, p. 81.

⁷ *Ibidem*, p. 88.

Bartolomeo di Francesco di Neri), activ în urbe între 1496 și 1511⁸. Dacă, în varianta manuscrisă, începutul este formulat, cum am menționat în rândurile de mai sus, *Piangendo e lagrimando a recordare/ le disperate morti e l'aspro fato/ che fe' a Costantinopoli per mare*, în incunabul, listat în ISTC (*Incunabula Short Title Catalogue*), se întâlnește formularea „con lachryme piangendo a raccotare/ le dispietate morti & laspro fato/ che fe aghostantinopoli per mare/ quello gran Turcho chane rinegato”⁹.

Însă, pentru bizantinul trăitor în secolul al XIV-lea și prima jumătate a celui următor, atitudinea generală era una de descurajare. Indiscutabil, un asemenea cadru existențial naște ori declanșează răspunsuri, iar lumea bizantină a avut mai multe, în funcție de condiția socială, de cultură ori de cea a intereselor de grup. Refugiul elitelor – sau, cel puțin, al unei părți dintre acestea – a fost în gândirea și filosofia Antichității, motiv pentru care „se vor complăce în a sublinia măreția spiritului Greciei clasice, căreia vor dori, cu încăpățănare, să-i fie continuatori. [...] Cel mai bun exemplu al acestui curent arhaizant care [...] ne-a lăsat moștenire o importantă creație și care a influențat cvasitotalitatea intelectualilor laici din Constantinopol [...] rămâne, fără îndoială, Gemistos (Plethon, după forma arhaizată a numelui său)”¹⁰. Desigur, este vorba despre neoplatonicul Georgios Gemistos („plin” în greacă; a se vedea *gematos*, „deplin”; 1355-1453), care și-a arhaizat numele în Plethon (desigur, „plin”) cu intenția unei apropieri fonice numele (lui) Platon.

Înalți ierarhi, mânuitori penei, au dat glas trăirilor lor, iar în economia acestor pagini vom întâlni (doar) doi dintre ei, și unul și celălalt martori oculari ai căderii Constantinopolului. Unul dintre ei a fost arhiepiscopul Leonard de Mytilene din Lesbos (1395/6-1459) – cunoscut și ca Leonard de Chios, după locul nașterii sale –, și care, în epistola trimisă papei Nicolae al V-lea, îi oferă acestuia amănunte despre participarea sa la apărarea capitalei bizantine. Dacă, într-adevăr, scrisoarea scrisă în Chios – cunoscută de istorici ca *Historia captae a Turca Constantinopolis*¹¹ – a fost terminată în 16 august 1453, atunci poate fi considerată ca fiind una dintre primele mărturii despre evenimentele respective¹².

Epistola începe cu o rugămintă adresată suveranului pontif, împletită cu expresia suferinței față de soarta orașului și continuată cu promisiunea de a

⁸ [https://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-de-libri_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-de-libri_(Dizionario-Biografico)/), accesat la 20 martie 2024.

⁹ <http://textinc.bodleian.ox.ac.uk/catalog/til00029045>, accesat la 20 martie 2024.

¹⁰ Ahrweiler 2002, p. 114-115.

¹¹ Epistola a fost publicată sub titlul *Historia captae a Turca Constantinopolis*, fiind tipărită la Nürnberg: *Norimbergae, in officina Ioannis Montani & Vlrici Neuber* [Johann von Berg (†1563) & Ulrich Neuber], 1544 (<http://digital.lib.auth.gr/record/137698>, accesat la 20 martie 2024).

¹² Philippides 1981, p 288.

relata fidel întâmplările pe care le-a trăit în calitatea sa de martor ocular. Își (re)afirmă atașamentul pentru *Sfânta Biserică Romană* și îi privește pe *greci* (bizantini) ca fiind încăpățânați, trufași, schismatici și păcătoși, care au acceptat unirea doar cu buzele, nu cu inima, motiv pentru care Domnul i-a pedepsit¹³.

Un martor, de data aceasta inițial ortodox, a fost Isidor al Kievului (1385-1467), adept și el, ca și catolicul Leonard de Mytilene, al unirii bisericești decisă la Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439). Fost egumen a mănăstirii Sf. Dimitrie din Constantinopol, el va face parte, în calitate de mitropolit de Kiev, din delegația basileului Ioan al VIII-lea Paleologul, alături de patriarhul constantinopolitan, înalți ierarhi și arhimandriți, delegație care s-a îmbarcat la Constantinopol pentru Veneția spre a ajunge la Conciliul de la Ferrara. Împreună cu Besarion/Visarion de Niceea, Isidor a fost coautorul actului unirii religioase dintre ortodocși și catolici, act (de fapt, decretul sau bula papală) prezentat oficial la 5 iulie 1439. La puțin timp după acel eveniment a fost ridicat la demnitatea de cardinal, desigur, de către suveranul pontif.

În fatidica zi de 29 mai 1453, Isidor al Kievului se afla în capitala Imperiului Bizantin, dar a scăpat printr-un artificiu, în sensul că a îmbrăcat corpul unui decedat în veșminte de cardinal, iar pe când otomanii erau ocupați cu decapitarea cadavrului, el a reușit să scape pe o ambarcațiune spre Asia Mică, într-un grup de oameni mărunți social, iar de acolo în Creta venețiană. Ajuns la Roma, pontiful roman i-a oferit lui Isidor succesiv două demnități, anume cea de patriarh latin al Constantinopolului, respectiv de arhiepiscop în Cipru, însă acesta nu ajuns să-și îndeplinească atribuțiile în niciuna dintre cele două jurisdicții eclesiastice. Se va stinge în Cetatea celor Șapte Coline la 27 aprilie 1463¹⁴.

*

Bizantinii care au scris despre *Halosis tes Konstantinoupoleos* („Căderea Constantinopolului”)¹⁵ ar putea fi împărțiți, afirmă specialiștii, în trei categorii, cu mențiunea că nu au existat niciodată linii de demarcație, nu neapărat clare, ci tranșante între aceștia. Primii, caracterizați ca având o viziune *monastică* asupra lumii, au citit evenimentul ca o pedeapsă divină pe deplin meritată nu de o omenire, ci de o societate – evident, cea bizantină – plină de păcate, iar printre cei mai reprezentativi autori s-au numărat istoricul și curteanul ultimilor împărați, Georgios Sphrantzes (1401-1478) ori Dukas (c. 1400- după 1462), istoric și el. O a doua categorie, din care nu pot lipsi Gennadios al II-lea Scholarios (1405-1473) – primul patriarh ecumenic după cucerirea Constantinopolului, un aristotelician de marcă și, lucru rar pentru bizantini,

¹³ Oever 2012, p. 73.

¹⁴ Giese, Döring, 2015, p. 79-114.

¹⁵ Tóth 2015, p. 167.

comentator al lui Toma d'Aquino¹⁶ – sau basileul Manuel al II-lea (1391-1425)¹⁷, fără să ignore perspectiva pedepsei divine, se axează mai mult pe acele cuvinte hristice conform cărora suferința – unei societăți sau a unui individ – are nu doar un rol de pedepsire, ci și unul pedagogic, de îndreptare spre un final soteriologic, altfel spus, spre unul de mântuire. În fine, cei care împărtășeau un al treilea punct de vedere, au evitat să instrumentalizeze aspectul teologic, preferând o abordare care, în termeni actuali, s-ar numi una de *filosofie a istoriei*, unul dintre aceștia fiind Mihail Kritoboulos din Imbros (c. 1401-1470), în *Istoriile sale*¹⁸, fără, însă, a fi singurul, lui adăugându-se Plethon ori istoricul bizantin, născut la Atena, Laonikos Chalkokondyles (1430-1470)¹⁹.

Termenul vehiculat atât de Kritoboulos, când și de ceilalți doi pentru a desemna dramaticul eveniment din primăvara lui 1453, este cel de *halosis*, cu sensul de „cădere” (a Constantinopolului), așa cum am menționat mai sus, dar și cu cel de „capturare” (a capitalei bizantine). Reperul lor a fost unul de natură neotestamentară, referința fiind *A II-a Epistolă Sobornicească a Sfântului Apostol Petru*, scrisă în greacă, și unde apare cuvântul *halosin*, cu sensul de „prinse”, cu precizarea că, în textul *Epistolei*, formularea completă este „prinse și nimicite” (2 *Petru* 2, 12)²⁰.

Un al termen folosit de Kritoboulos în lucrarea sa este cel de *tyché*, pe care autorul nu-l conceptualizază, motiv pentru care poate fi interpretat, nu neapărat tradus, ca „noroc”. Privit ca termen metafizic, *tyché* se subsumează rubricii generale de cauză accidentală, cu precizarea că Aristotel identifică „norocul” cu *ananke*, cu un fel de necesitate oarbă, fără o finalitate sau, altfel spus, fără un *telos* („scop”)²¹. Numai că Mihail Kritoboulos privește *tyché* din perspectiva gândirii elenistice, care nu-l reduce doar la „noroc”, din moment ce, susține istoricul bizantin, Mahomed, chiar dacă și-a propus să intre în Constantinopol cu mult înainte, a fost împiedicat, *para logon* („fără motiv”), de

¹⁶ Kappers, 2020, p. 1-28.

¹⁷ De reținut că Manuel al II-lea este autorul tratatului intitulat *Sfaturi pentru educația împărătească*, dedicat fiului său, viitorul basileu Ioan al VIII-lea (1425-1448), un demers paideic bazat pe valorile etice validate de tradiția filosofică greacă precreștină și de cea teologică creștină (Scarlat 2019, p. 39-49).

¹⁸ Barleti 2012, p. 51-53 (titlul original, în latină, a fost *De obsidione Scodreni*, anul apariției fiind 1504); Downey 1955, p. 122-124.

¹⁹ Tóth 2015, p. 167.

²⁰ *Ibidem*, p. 167-168. În *Lutherbibel* („Biblia lui Luther”) – ediția revizuită din 1984, nu cea din 1534 – se întâlnește sintagma *gefangen und geschlachtet/ „prinse și omorâte”* (*Das Neue Testament* 2013, p. 746). În *The King James Bible*, din 1611, accesată ca ediție electronică din 2004, formularea este *taken and destroyed/ „luate și distruse”* (<https://archive.org/details/KingJamesBibleKJVBiblePDF/mode/2up?view=theater>, accesat la 20 martie 2024). În schimb, în *Biblia de la București*, din 1688, diortisitorul a scris *luare și stricare* (*Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură*, 1997, p. 915).

²¹ Peters 1993, p. 279-280.

tyché („soartă”) să-și atingă țelul. În continuarea raționamentului său, autorul subliniază că, în ciuda numărului mare de oșteni otomani care luau parte la asediu, apărătorii orașului au rezistat până când *tyché* s-a schimbat²².

Iată-i argumentația: „dar romanii [bizantinii], la rândul lor, s-au opus cu încăpățănare și i-au respins cu succes. Au luptat vitejește, dovedindu-se superiori otomanilor în bătălie. Într-adevăr, au dovedit că sunt eroi, niciun lucru potrivit neputându-le schimba determinarea: nici foamea care-i încolțea, nici lipsa somnului, nici neîntreruptele atacuri, nici rănilor ori măcelul, nici moartea celor apropiați sub ochii lor, niciun alt lucru înfricoșător nu i-a clintit, nici nu le-a știrbit zelul ori determinarea. Au reușit să reziste, ca și înainte, la toate, până când răul și soarta nemiloasă („he ponera kai agnomon tyche”) i-au trădat²³.

De reținut nu numai că istoricul bizantin a folosit cuvântul *tyché* de nu mai puțin de douăzeci și două de ori, în optsprezece cazuri la singular, iar în restul de patru la plural, ci și următorul aspect: în mai mult de zece locuri, *tyché* a fost asociat cu alte cuvinte, precum *arché* („început”, „punct de plecare”) sau *eudaimonia* („fericire”)²⁴, însă fără nicio referire la o forță care să influențeze cursul istoriei. Mai degrabă, afirmă bizantiniștii, cuvântul ar putea fi asociat unor termeni precum „noroc” sau „șansă”²⁵.

Important în contextul acestui excurs este faptul că, în *Istoria* sa în cinci cărți, Mihail Kritoboulos surprinde evenimentele petrecute între 1451 și 1467, concentrându-se pe momentele istorice de final ale Imperiului Bizantin și pe transferul de putere dinspre respectiva formațiune politică spre cea otomană. Kritoboulos se concentrează asupra faptelor și a vieții sultanului Mahomed al II-lea, de altfel lucrarea sa – manuscrisul autograf, *codex unicus*, fiind păstrat în colecțiile Bibliotecii Palatului Topkapi din Istanbul (cota: G. I. 3)²⁶ – care începe cu relatarea domniei lui Mahomed al II-lea, îi este dedicată sultanului²⁷. Tot în segmentele de început, pe lângă accentul pus atât pe importanța transmiterii adevărului, cât și pe însemnătatea faptelor istorice pentru urmași, autorul bizantin cere scuze cititorilor pentru care greaca este limba lor nativă că nu începe zugrăvind suferințele învinșilor. Se compară cu scriitorul iudaic antic Josephus Flavius, care i-a lăudat uneori pe romani și nu s-a sfiit, când a fost cazul, să-i critice pe iudei. Chiar dacă istoricul din Imbros este discret atunci

²² Tóth 2015, p. 169-170.

²³ *Ibidem*, p. 170.

²⁴ Peters 1993, p. 44 pentru *arché*, respectiv p. 102 pentru *eudaimonia*.

²⁵ Tóth 2015, p. 168-169.

²⁶ Giarenis 2020, p. 2.

²⁷ Iată un fragment din *epistola dedicatoria* adresată – desigur, în grecește – de Kritoboulos sultanului: „Supremului împărat, regelui regilor, Mahomed („avtoratori megisto, basilei basileon Mehemeti”), norocosul, victoriosul, cuceritorul de trofee, triumfătorul, cuceritorul, domn al mării și al pământului prin voia Domnului”, (Szil 2019, p. 84).

când se pune problema să-și dezvăluie sursele, specialiștii consideră că mare parte dintre informații au fost rezultatul unor conversații cu bizantini și turci²⁸.

Nu numai că padișahul este lăudat în text pentru virtuțile de care dă dovadă, dar acestea sunt comparate cu cele ale lui Alexandru cel Mare. Prin urmare, afirmă Kritoboulos, se cuvine ca toate aceste fapte, victorii și realizări să fie „prezentate grecilor în limba greacă” (*hellenikos eis tous hellenas ekdothenai*) spre a putea fi transmise următoarelor generații²⁹. În rândurile cărții se împletesc sentimentele de admirație și respect pentru sultan, cu cele de durere pentru soarta fraților creștini bizantini, dar și cu nădejdea unei guvernări otomane blânde.

În continuarea demersului său, autorul bizantin menționează că, după cucerire, una care a avut ca rezultat o mulțime de victime, sultanul și-a propus să repopuleze *Orașul* – desigur, Constantinopolul –, iar în acest scop a trimis emisari pe tot cuprinsul ținuturilor aflate sub stăpânirea sa, cu misiunea de a-i îndemna pe cei întâlniți să vină să se așeze în oraș, cât de mulți or fi ei, „nu numai creștini, ci și cei din poporul său, precum și mulți evrei”. În plus, a ordonat oamenilor săi se repare cât mai curând posibil zidurile ruinate din cauza luptelor³⁰.

În iarna anului respectiv, sultanul a trimis soli în Peloponez spre a cere despotului de acolo tribut, de fapt un tribut rămas restanță, unul neplătit de trei ani. Cum despotul s-a confruntat, după căderea Constantinopolului, cu o revoltă a populațiilor ilirice (din Albania de azi), acesta a făcut apel la Mahomed promițându-i un tribut anual. Nu numai că padișahul a acceptat oferta, dar a făcut o alianță militară cu despotatul din Peloponez³¹, cunoscut istoricilor de azi mai degrabă sub formula *despotatul de Moreea*.

Mai apoi, ne spune Kritoboulos, sultanul s-a pregătit de luptă, ridicând oaste numeroasă și pregătind o flotă impresionantă, *pentru Trebizonda și Sinope*, adică pentru cucerirea Trebizondei³² – imperiul Marilor Comneni (1204-1461). *Istoriile* autorului bizantin se încheie cu descrierea unor noi pregătiri de luptă și invazii, una dintre ținte fiind, astă dată, Peloponezul sau, cum am precizat mai sus, despotatul de Moreea³³.

Însă, ce interesează în economia acestui excurs, nu este istoria factuală, ci viziunea sau atitudinea autorului față de istorie. În ultimă instanță, Kritoboulos se dovedește un adept al conceptului istoriografic de *translatio imperii* („transferul puterii”), căci iată ce ne/le spune (nouă și grecilor): „Cine nu știe că

²⁸ Neville 2018 , p. 308-311.

²⁹ Reinsch, 1983, p. 4.

³⁰ *History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos* 1954, p. 91-122.

³¹ *Ibidem*, p. 123-160.

³² *Ibidem*, p. 161-192.

³³ *Ibidem*, p. 193-222.

de când trăiește omul pe pământ, puterile regale ori cele orânduitoare nu au rămas permanent la aceiași oameni și nici nu s-au mărginit doar la o singură rasă ori nație? Întocmai precum planetele, puterea trece de la un popor la alt popor și se mută dintr-un loc în altul, într-o succesiune care întotdeauna înseamnă schimbare și trecere, acum la asirieni, mezi, perși, apoi la greci și la romani, în funcție de timpuri ori epoci [...] niciodată întorcându-se la aceiași. Din aceste motive, nu trebuie să surprindă faptul că lucrurile se repetă, iar azi trebuie îndurate, iar romanii [bizantinii] au pierdut guvernarea și prosperitatea, ajunse acum la alții, tot așa cum de la alții au venit către ei”³⁴.

În primul rând, în conceptul de *translatio imperii, tyche*, aici cu sensul de „soartă”, nu are un rol principal, astfel că în locul unei puteri transcendente – asociată cu expresii precum *metabole* ori *arche* – autorul se apleacă deopotrivă asupra caracteristicilor existenței umane (*ta anthropina pragmata*) și asupra celor ale puterii (*ta tes basileias kai tes arches*). Or, viziunea istoricului bizantin contemporan căderii Constantinopolului trimite spre cea a lui Herodot privind condiția umană în coordonate istorice: „căci multe din câte au fost mari odinioară, cu timpul și-au pierdut strălucirea, pe când altele, mari în vremea mea, altădată au fost neînsemnate; pătruns de nestatornicia lucrurilor omenești, le voi pomeni, deopotrivă, și pe unele și pe altele”³⁵.

În al doilea rând, argumentele utilizate de Kritoboulos atunci când abordează transeful puterii trimit nu numai la Herodot, ci îi includ atât pe Tucidide, cât și Arrian. Or, tocmai această varietate a surselor, în care izvoarele antice au o pondere însemnată, îi permit autorului bizantin să articuleze un demers de filosofie a istoriei în plin secol al XV-lea³⁶.

De altfel, primul dintre autorii reper pentru Kritoboulos, cu alte cuvinte, Herodot mărturisește chiar de la început, în *proemiu*, ce l-a determinat să porceadă la scris: „Herodot din Halicarnas înfățișează aici cele aflate în cercetarea sa; ca să nu fie date uitării cu trecerea vremii câte s-au făcut între oameni; nici mari și minunate isprăvi, ce s-au săvârșit în văzul lumii întregi”³⁷. File de inegalabilă ținută istorică, din care răzbate convingerea despre precaritatea condiției umane, opinie sau atitudine care va marca profund literatura greacă arhaică, oferindu-i una din temele-i cele mai iubite – neputința omului în fața puterilor neștiute³⁸.

Însă, în contrast cu farmecul scrierilor lui Herodot, în cele ale lui Tucidide, expunerea urmează o cale firească, una fără abateri ori digresiuni. Nu este mai puțin adevărat că discursurile sau, altfel exprimat, cuvântările inserate

³⁴ Harris 2003, p. 185; Tóth 2015, p. 171-172.

³⁵ Herodot 1961, I, V, p. 17

³⁶ Tóth 2015, p. 173.

³⁷ *Proză istorică greacă* 1970, p. 35.

³⁸ *Ibidem*, p. 33.

de istoricul atenian permit specialiștilor în domeniu să identifice particularitățile scriiturii acestuia. „Pentru Tucicide (ca și pentru Herodot, la care procedeul se întâlnește pentru întâia oară, chiar dacă aplicat la alte împrejurări), cuvântările presărate în text au rostul să ne facă accesibile anume idei generale în lumina cărora evenimentele narate capătă o explicație psihologică, sau o motivare de fapt ori de drept valabilă pentru un caz precis, dar și pentru alte împrejurări similare. Aceasta fiind menirea cuvântărilor [...] ar fi excesiv să căutăm în ele o exactitate literală sau o autenticitate indiscutabilă. Însăși împrejurarea că sunt grupate perechi, înfățișând puncte de vedere sau interese potrivnice, arată limpede că e vorba de un procedeu stilistic menit să înlesnească înțelegerea unor situații dificile, [...]. Astfel, cum s-a relevat cu ascuțime, dacă evenimentele alcătuiesc materia istoriei, cuvântările așa cum le concepe Tucicide, reprezintă sufletul ei”³⁹.

Arrian, pe bună dreptate supranumit noul Xenofon, oferă cititorului antic, depotrivă și celui de azi, informații istorice care depind, după propria-i mărturisire, de alți autori, de cei din vechime, fie contemporani evenimentelor descrise, fie care au viețuit o generație-două după. Figura istorică centrală pentru Arrian, trăitor în Imperiul Roman, în secolul al II-lea d. Hr., a fost Alexandru cel Mare, viața și expedițiile acestui rege macedonean din secolul al IV-lea î. d. Hr. Demersul lui Flavius Arrianus (95-175 d. Hr.) „a apărut în ultimul moment când cercetarea istorică a vieții și activității regelui macedonean mai era cu puțință și înainte ca amândouă să fie transfigurate de legendă [fiind vorba despre o lucrare] scrisă cu o căldură comunicativă, dar nu fără respect pentru adevăr și discernământ în utilizarea tradiției”⁴⁰.

*

La începutul lui 2017, în ziua de vineri, 6 ianuarie – cu alte cuvinte, în ziua de Bobotează în mediul creștin sau în ziua sfântă a săptămânii musulmane – a murit, la New York, Osman Bayezid Osmanoglu, al 44-lea descendent la tronul Imperiului Otoman, la vârsta de 92 de ani. El a fost strănepotul – al doilea fiu al nepotului – sultanului Abdul-Medjid I (1839–1861). Mai precis, a fost fiul lui Ibrahim Tevfik și al celei de-a patra soții a acestuia, Hadice Sadiye Hanim, iar dacă, teoretic, dinastia otomană ar fi fost restaurată peste noapte, persoana particulară Osman Bayezid Osmanoglu (fiul lui Osman) ar fi devenit sultanul Baiazid al III-lea. Cum istoria e hâtră, acesta este primul descendent al familiei imperiale născut în exil și, tot așa, primul născut după desființarea sultanatului (1 noiembrie 1922) și instaurarea republicii (29 octombrie 1923)⁴¹.

³⁹ *Ibidem*, p. 169-170.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 669.

⁴¹ Ittu 2017, p. 57.

După plecarea în *sürgün*, familia a locuit în Franța, între 1924 și 1941, cu precizarea că părinții săi s-au separat între timp, iar tatăl, cunoscut pentru delicatețea și sensibilitatea sa, a murit la 31 decembrie 1931, în vreme ce mama – descendentă a unei ilustre și bogate familii, tatăl ei, cu demnitatea de pașă, fiind unul dintre eroii otomani ai războiului ruso-turc din anii 1877–1878 – s-a recăsătorit cu un cetățean american și s-a stabilit, în 1941, în Statele Unite. La o jumătate de an după ce s-au autoexilat în Franța, s-au trezit cu poliția la ușă, cu mandat de arestare pentru prințul Tevfik, deoarece, atunci când familia a trecut granița, două femei s-au prezentat ca fiind, ambele, soția principelui Tevfik; după clarificarea problemei legalității a două soții... simultane, nu s-a mai făcut nicio arestare⁴².

Dorind să-și completeze educația, tânărul Osman a studiat la Sorbonna, a urmat chiar cursurile unei școli de artă, dar a fost nevoit să renunțe rapid din cauza neîndemănării sale în materie de desen. Dorind să-și perfecționeze engleza – cunoștințele sale fiind minime în primii ani, cum recunoștea el însuși – a plecat la Londra, iar acest demers l-a ajutat în anii care au urmat.

Tânărul Osman Bayezid și-a însoțit mama în America împreună cu fratele mai mare și cu alți doi frați vitregi. La 23 septembrie 2009, după decesul fratelui mai mare, el a devenit succesorul dinastiei Osman, un succesor care nu s-a căsătorit niciodată și a rămas întreaga viață fără descendenți direcți. După ce, prin recăsătorirea mamei, *a căpătat un tată vitreg și o pâine în atelierul de mase plastice al acestuia*, tânărul Osman s-a înrolat doi ani în armată, iar apoi s-a apucat de studiu⁴³. Însă, în 1952, tatăl vitreg a trecut în lumea dreptilor, iar Osman s-a văzut în situația să-și croiască un nou drum în viață. A aplicat pentru un post în sistemul bibliotecilor newyorkeze și a găsit de lucru la Hudson Park Library din Manhattan. La scurt timp după depunerea cererii, a întrebat dacă are șanse să obțină postul, iar replica a fost liniștitoare: „nicio altă cerere, în afară de una venită de la un turc, nu a fost înregistrată”⁴⁴.

Și astfel, posibilul Baiazid al III-lea a devenit bibliotecar, având în fișa postului sarcina de traducător. A lucrat cinci ani la Hudson Park Library, iar după aceea s-a transferat la Donnel Library Center, care avea atunci statutul de departament al New York Public Library. Acolo a lucrat patruzeci și cinci de ani neîntrerupt, ieșind la pensie în 1997, numai că, nefiind nimeni să-i ia locul ca traducător a fost reangajat, mai ales că sarcina sa de serviciu a constat în traducerea și transcrierea în alfabet latin a unor texte scrise în alfabet străine: în turco-osmană, arabă, farsi (persană), armeană, greacă ori cu caractere chirilice. Rezumate – *regeste* am putea să le numim fără teama de a greși – ale muncii sale

⁴² *Ibidem*, p. 58.

⁴³ Ittu 2024, p. 99.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 100.

au fost cu regularitate publicate în *The Library Journal*, cu mențiunea că editorii l-au rugat să nu-și pună semnătura sub textele traduse din greacă și armeană, datorită dramatismului confruntărilor dintre aceste popoare de-a lungul istoriei. Respectat pentru activitatea sa, prințul Baiazid a rămas până la sfârșitul zilelor sale membru al Asociației Pensionarilor din Biblioteca Publică din New York (member of the *New York Public Library Retirees Association*)⁴⁵.

Bibliotecarul-principe imperial a mărturisit că atât de mult au fost plăcut impresionați cititorii traducerilor sale din greacă și armeană – cu precizarea că s-a referit exclusiv la cititorii cu origini grecești și armenesti – încât au venit să-l caute spre a putea discuta diverse teme. Din motive pe care nu le mai repet, astfel de întâlniri erau evitate la recomandarea conducerii bibliotecii, cu stereotipul răspuns: *din păcate, în acest moment, dânsul nu este/nu se află în bibliotecă*.

Chiar dacă nu și-a mărturisit probabil niciodată tristețea – discreția e politețea regilor –, autoritățile Republicii Turcia, întemeiată din rămășițele Imperiului Otoman, nu au permis niciun contact între oficialii acestei țări și reprezentanții Familiei imperiale. La un moment dat, Osman Baiazid (cum era cunoscut în America) a participat la o reuniune ONU la New York, iar când diplomații prezenți la banchetul oficial au aflat că este prezent un membru al dinastiei imperiale otomane, jumătate dintre ei au părăsit sala. Probabil din cauză că toate au un final, și clădirea bibliotecii a dispărut (prin demolare, în 30 august 2008), iar pe locul ei a fost ridicată o construcție de treizeci și cinci de etaje⁴⁶.

Abrevieri bibliografice

- Ahrweiler 2002 – Hélène Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, cu o postfață de Nicolae Șerban Tanașoca, traducere Cristina Jinga, București, 2002
- Barleti 2012 – Marin Barleti, *The Siege of Shkodra: Albanian's Courageous Stand Against Ottoman Conquest, 1478*, translated and edited by David Hosaflook, Tirana, 2012.
- Biblia de la București 1688 - Biblia adevărată Dumnezeiască Scriptură* [...] 1688, ediție jubiliară, București, 1997
- Downey1955 – Glanville Downey, „History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos. Charles T. Riggs” [recenzie], în *Speculum*, vol. 30, nr. 1, 1955, p. 122-124.
- Giarenis 2020 – Ilias Giarenis, „Kritoboulos, Michael”, în M. Sgarbi (ed.), *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*, Dordrecht, 2020, p. 1-4
- Giese, Döring 2015 – Martina Giese, Karoline D. Döring, „Der Briefbericht des Frater Simon über den Fall von Konstantinopel 1453”, în *Byzantinische Zeitschrift*, Band 108/1, 2015, p. 79-114

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ <https://turkofamerica.com/others/life-style/item/2071-the-sultan-in-new-york>, accesat la 20 martie 2024.

- Godi 2023 – Mario Godi, *Il Lamento di Constantinopoli: recensio dei codici manoscritti, studio della lingua e proposta di edizione critica*, Universita degli Studi di Padova, 2023.
- Harris 2003 – Jonathan Harris, *Byzantium and the Crusades*, 2003.
- Herodot 1961 – Herodot, *Istori*, vol. I, studiu introductiv de Adelina Piatkowski, traducere, notițe istorice și note de Adelina Piatkowski, cărțile I și III, Felicia Vanț-Ștef, cărțile II și IV, București, 1961
- History of Mehmed the Conqueror* 1954 – *History of Mehmed the Conqueror* by Kritovoulos, translated from the Greek by Charles T. Riggs, Princeton/New Jersey, 1954.
- Höfert 2009 – Almut Höfert, „Die Türkengefahr in der Frühen Neuzeit”, în Thorsten Gerald Schneiders (ed.) *Islamfeindlichkeit: Wenn die Grenzen der Kritik verschwimmen*, Wiesbaden, 2009, p. 61-70
- Iorga 1941 – Nicolae Iorga, „Cronică”, în *Revista istorică*, vol. XXVII, nr. 1-12, ian.-dec. 1941, p. 171-230
- Ittu 2017 – Constantin Ittu, „Baiazid al III-lea, un bibliotecar de sânge imperial din New York-ul zilelor noastre”, în *Vox Libri*, nr. 3 (44), 2017, p. 57-60
- Ittu 2024 – Constantin Ittu, *Ars artificialiter scribendi: incunabule, prototipografi & heraldică*, Sibiu, 2024
- Kappers 2020 – Christiaan Kappers, „George-Gennadios Scholarios and Byzantine Science of Second Intentions: Thomas Aquinas’s, Hervaeus Natalis’s, and Prochoros Kydones’s Influence on Palamite Logic”, în *TBA: Journal of Art, Media, and Visual Culture*, Western University in London/Ontario, 2020, p. 1-28
- Lutherbibel* 2013 – *Das Neue Testament nach der Übersetzung Martin Luters/Noul Testament*, București, 2013
- Neville 2018 – Leonora Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, Cambridge, 2018
- Oever 2012 – Joost van Oever, *Apocalyptic Expectations*, Nijmegen, 2012
- Peters 1993 – Francis E. Peters, *Termenii filozofiei grecești*, traducere de Dragan Stoianovici, București, 1993
- Philippides 1981 – Marios Philippides, „The Fall of Constantinople: Bishop Leonard and the Greek Accounts”, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, vol. 22, 1981, p. 287-300
- Pieper 2018 – Christoph Pieper, „Germany’s Glory, Past and Present: Konrad Peutinger’s *Sermones convivales de mirandis Germanie antiquitatibus* and Antiquarian Philology”, în Karl A. E. Enenkel, Konrad Adriaan Ottenheim (eds.), *The Quest for an Appropriate Past in Literature Art and Architecture*, Leiden, 2018, p. 485-510
- Proză istorică greacă* 1970 – *Proză istorică greacă*, culegere îngrijită de D. M. Pippidi, București, 1970
- Reinsch 1983 – Diether R. Reinsch (ed.), *Critobuli Imbriote historiae*, Berlin, 1983
- Scarlat 2019 – Gina Luminița Scarlat, „Filosofie și teologie etică în *Sfaturile* lui Manuel al II-lea Paleologul pentru educație împărătească”, în *Revista Teologică*, Sibiu, Mitropolia Ardealului, I, 2019, p. 39-49
- Szill 2019 – Rike Szill, „The History Dedicated to Mehmed II? Kritoboulos of Imbros and the Enshrining of a Superior’s Memory After the Conquest of Constantinople in 1453”, în *History in Flux*, I, 2019, p. 79-91
- Tóth 2015 – Iván Tóth, „Preliminary Investigation into Kritoboulos’ Idea of History”, în Zoltán Farkas et al. (eds.), *Byzanz und das Abendland*, III, *Studia Byzantino-Occidentalia*, Budapest, 2015, p. 167-178